

F. J. WIEDEMANN UDMURDI KEELE UURIJANA

Jelena Rjabina

Udmurdi Riiklik Ülikool

Ettekanne konverentsil “Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II”

Väike-Maarja, 24.–25. aprill 2013

Udmurdi keele uurimine algas XVIII sajandil. Sel ajal hakkas tsaarivalitsus huvituma Vene impeeriumi vähemusrahvustest ning seetõttu korraldas Teaduste Akadeemia hulga ekspeditsioone. Näiteks on udmurdi sõnu fikseeritud maadeuurijate F. J. Strahlenbergi, G. F. Mülleri, E. Fischeri, P. S. Pallase sõnakogudes. 1775. aastal avaldati esimene Kaasani metropoliidi Veniamin Pucek-Grigorovitši koostatud udmurdi keele grammatika ”Сочиненія, принадлежащія къ грамматикѣ вотскаго языка”. XIX sajandi alguses oli udmurdi keelde tõlgitud ristiusuga seotud kirjandust.

Udmurdi keele tõsisem teaduslik uurimine algab XIX sajandi keskpaigast. See udmurdi keeleteaduse periood seostub F. J. Wiedemanni nimega. Kõik Wiedemanni kirjutatud tööd udmurdi keelest on „esimesed“ (Кельмаков 2001: 21). Tema sulest on ilmunud udmurdi keele esimene teaduslik grammatika, esimene teadusartikkel udmurdi murretest, esimene udmurdi ja komi keele võrdlev grammatika. Lisaks sellele andis ta välja esimese küllalt suure udmurdi sõnaraamatu.

Udmurdi keele uurimiseks ei sõitnud F. J. Wiedemann ekspeditsiooniga Udmurdi kraisse kohale, vaid kasutas udmurdi evangeeliume ja teiste autorite teoseid (Тараканов 1959: 151–153). Matteuse ja Markuse evangeeliumid oli lõuna murdesse tõlkinud Možga küla preester J. Anissimov. Markuse evangeeliumi oli tõlkinud põhja murdesse Svjatitskoje küla vaimulik A. Škljajev. Luuka ja Johannese evangeeliumide tõlkijad on teadmata, kuid on selge, et Johannese evangeelium on kirjutatud keskmurdes. Samuti vajab äramärkimist, et F. J. Wiedemann oskas lugeda pühakirja originaaltekste, kuna tundis suurepäraselt vanakreeka keelt. Kahjuks aga ei vullanud preestrid udmurdi keelt piisavalt hästi ning tõlked olid tehtud ebakvaliteetselt. Sellepärast oli teadlasel raske neid mõista, kuid talle osutasid suurt abi udmurdid, kes tol ajal teenisid Tallinnas tsaariarmee mereväes. Üks Jelabuga maakonnas sündinud sõjaväelane oskas lugeda ja kirjutada vene keeles. Ta aitas teadlasel mõista tekste ja neid õigesti kirja panna. Sel põhjusel on udmurdi grammatika kirjutatud lõuna murde alusel, samas aga tõi autor paralleelselt näiteid ka teistest murretest.

Udmurdi keele grammatika on F. J. Wiedemanni esimene udmurdi keele uurimisele pühendatud teadustöö. Töö valmis 1849. aastal. Udmurdi keele grammatika oli kirjutatud väga põhjalikult, kuna autoril oli juba soome-ugri keelte grammatika koostamise kogemus olemas, sest 1847. aastal avaldas ta näiteks mari ja komi grammatika. Udmurdi grammatika esitas Wiedemann Venemaa Teaduste Akadeemia konkursile, et saada Demidovi preemia. Akadeemik A. J. Sjörge

andis sellele teadustööle kõrge hinnangu ning 19. Demidovi preemia saigi F. J. Wiedemann. Udmurdi keele grammatika tuli Venemaa Teaduste Akadeemia korraldusel välja anda Tallinnas. Seetõttu saadeti käsikiri tagasi Tallinnasse ning sealt Tartusse, kuid poolel teel oli käsikiri kaduma läinud. Teadlane oli sunnitud udmurdi keele grammatika uuesti kirjutama. 1851. aastal ilmus Tallinnas esimene teaduslik udmurdi keele grammatika koos sõnavaralise lisaga „Grammatik der wotjakischen Sprache: nebst einem kleinem wotjakisch-deutschen und deutsch-wotjakischen Wörterbuche“. Kadunud käsikiri leiti enam kui sada aastat hiljem. Teadlased märgivad, et grammatika teine variant on parandatud, täiendatud ja kvaliteetsem (Тараканов 1959: 151—152).

F. J. Wiedemann on ka udmurdi murrete uurimise eestvedaja. 1858. aastal ilmus Peterburis tema artikkel „Zur Dialektenkunde der wotjakischen Sprache“, kus autor märkis, et peamised erinevused udmurdi murrete vahel on foneetikas ja sõnavaras. Dialekte nimetas ta kubermangude ja maakondade järgi: jelabuga, glazovi, sarapuli, malmõži, kaasani ja orenburgi murre. Ta ei märgi, millisel territooriumil need murded olid levinud. Autori vaatluste põhjal on kõige rohkem vene laensõnu glazovi dialektis, tatari laensõnu Kaama jõe taguste udmurtide murdes (Тараканов 1959: 162–164).

Kaasaegsed udmurdi keele murdeuurijad toovad esile põhja-, lõuna-, bessermani ja keskmurded. Lõunamurre jaguneb kaheks murrakuks: kesk-lõuna ja kaug-lõuna murrak. Wiedemann nimetab kesk-lõuna murrakut jelabuga dialektiks, kaug-lõuna oma kaasani ja orenburgi dialektideks, põhja murret glazovi ning keskmurret sarapuli ja malmõži dialektideks.

1880. aastal andis F. J. Wiedemann välja komi-saksa sõnaraamatu „Syrjänisch-deutsches Wörterbuch: nebst einem wotjakisch-deutschen im Anhang und einem deutschen Register“. Selle sõnaraamatu juurde kuulub ka udmurdi-saksa sõnastik, mis sisaldab umbes 5000 udmurdi eri murretest pärinevat sõna. Pärast sõnastiku avaldamist tutvus akadeemik uute käsikirjade ja ilmunud uurimustöödega ning kogus täiendavat sõnavara. 1886. aastal avaldas ta uue sõnaraamatu „Zusätze und Berichtigungen zu dem Syrjänisch=deutschen und wotjakisch=deutschen Wörterbuch“, milles sisaldub 1050 udmurdi sõna.

Teadlase viimane akadeemiline kirjatöö udmurdi keele uurimisvaldkonnas oli 1884. aastal Peterburis ilmunud permi keelte võrdlev grammatika „Grammatik der syrjänischen Sprache: mit Berücksichtigung ihrer Dialekte und des Wotjakischen“.

Tänapäeva udmurdi keele ja kultuuri uurijad viitavad senini F. J. Wiedemanni töödele. Kahjuks polnud aga akadeemiku uurimistööd leidnud kasutust udmurdi grammatika koostamisel nõukogude ajal. Esimene teaduslik udmurdi grammatika tuleb kindlasti tõlkida udmurdi keelde.

Kasutatud kirjandus

Кельмаков В. К. 2001. Очерки истории удмуртского языкознания. Ижевск: Удмуртский

университет.

Тараканов, И. В. 1959. О первой научной грамматике удмуртского языка. // Записки /

Удм.НИИ ист., экон., лит. и языка при Сов. Мин. Удм. АССР. Ижевск: Удм. кн. изд-во. Вып. 19. С. 149—166.